

УДК 378-057.875

DOI:10.30837/nc.2021.3.38

Рефлексія як основа професійних умінь студентів

Артур Левкін,
кандидат технічних наук, доцент,

Руслана Левкіна,
доктор економічних наук, професор,

Альона Ряснянська,
кандидат економічних наук,
Державний біотехнологічний університет, Харків

Важливою проблемою сучасної вищої школи в Україні є наявність та якість професійних умінь студентів після закінчення закладів вищої освіти. На сьогодні, на жаль, якість вітчизняних фахівців не відповідає сучасним вимогам, адже при великій кількості ЗВО спостерігається недостатня кваліфікація значної кількості молодих випускників різних напрямів підготовки. Маємо безліч фахівців з дипломами, проте нестаток кадрів, здатних на високому професійному рівні кваліфікації вирішувати виробничі та управлінські завдання. Саме ці факти зумовлюють необхідність дослідження цих питань і пошуку відповіді щодо шляхів їх вирішення.

Основними проблемами вищої освіти в нашій країні є: 1) запозичені з радянського часу неефективні та архаїчні методи навчання та матеріально-технічна база в закладах вищої освіти; 2) неефективний механізм держзамовлення, коли розподіл обсягу бюджетних місць орієнтовано не на кадрові потреби реальної економіки, а на можливості ЗВО з підготовки фахівців у відповідних сферах; 3) недостатнє державне фінансування освіти; 4) диспропорція у фінансуванні системи освіти: витрати на загальну освіту становлять близько 80 % загального обсягу фінансових ресурсів, що виділяються, професійна — тільки 20 % [1–5].

Зупинимось на дослідженні проблеми, що зазначена в першому пункті, адже інші — задача державного апарату країни. На нашу думку, сутність неефективних застарілих методів навчання — це відсутність рефлексії при засвоєнні навчального матеріалу студентами.

Дослідженням особливостей рефлексивності у навчальній діяльності займалися такі вчені, як: Р. Алрубайль, Б. Ананьєв, Д. Блум, А. Бодальов, Л. Віготський, І. Гуткіна, В. Давидов, Е. Ільєнков, А. Карпов, Л. Карлтон, Г. Костюк, І. Ладенко, С. Максименко, Д. Макфарлан-Дік, Д. Ніколь, В. Олефир, І. Пасічник, І. Семенов, Ю. Степанов, В. Феофанов, А. Хуторський, Г. Щедровицький та інші. Проте існує потреба в дослідженні особливості рефлексії студентів в навчальній діяльності.

Рефлексія (від пізньолатинського — *reflexio* — повернення назад, відображення) — форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення своїх власних дій і законів; роздуми; самоспостереження, самоаналіз. Як предмет наукового дослідження рефлексія має довгу історію. Вперше поняття «рефлексія» виникло ще в Давньогрецькій філософії. Зокрема, Арістотель називав рефлексію «особливою рисою божественного розуму», за допомогою якої людина здатна мислено створити предмет, відобразити його у свідомості і на основі цього процесу пізнати його сутність. Сам термін у наукову парадигму ввів Р. Декарт. Вчений ототожнював поняття здібності людини до зосередженості на думках, абстрагування від зовнішніх перешкод із рефлексією. Він писав, що усвідомлення передбачає процес мислення і рефлексування над особистим мисленням. І. Кант характеризував рефлексивне мислення як процес, що створює чи моделює образи і поняття. Вчений писав, що джерелом рефлексії є свідомість. Він зробив припущення про різноманітність видів рефлексії, в основі яких покладені різні пізнавальні здібності. У Канта рефлексія мала гносеологічну форму і розглядалася

як спосіб пізнання світу. Д. Дьюї дає деякі найперші уявлення про значення рефлексії в навчанні. Дьюї наполягав, що рефлексивна думка є метою освіти. Він визначив рефлексивне мислення як «активний, наполегливий і ретельний розгляд будь-якого питання» [6, 7].

В наш час поняття рефлексії активно досліджується в філософії, педагогіці та психології. Поняття рефлексії виникло в філософії та означало процес роздумів індивіда про те, що коїться навколо, в його власній свідомості. У психологічних дослідженнях рефлексія розглядається як один із важливих механізмів, які забезпечують адаптивність людини до нових умов діяльності. У педагогіці ж рефлексія розуміється, перш за все, як усвідомлення студентами результатів власної діяльності на занятті. Проте не існує єдиного підходу до трактування рефлексії. Наприклад, В. Давидов розглядає поняття як своєрідну гносеологічну дію, мета якої полягає в уточненні власних знань, і за допомогою аналізу та узагальнення розкриття суті цих знань. Е. Ільєнков описує рефлексію як мислення людини про свої дії, в процесі якого вона достеменно усвідомлює ці дії. Рефлексію пояснюють також як етап навчальної діяльності, яка виникає в ситуаціях невизначеності та неузгодженості можливого і необхідного, і є умовою формування і розвитку. А. Хуторський зазначав, що рефлексивність студентів має носити не епізодичний характер, а бути невід'ємною складовою усього навчального процесу [2].

С. Максименко та І. Пасічник зазначають, що рефлексивні студенти в ході виконання мисленнєвих та навчальних дій враховують вимоги задач більш адекватно, це призводить до кращого узгодження індивідуального темпу роботи з особливостями вирішуваної задачі, що, в свою чергу, стимулює зростання досягнень в навчанні [3–5].

Е. Балашов зазначає, що за допомогою рефлексії формується образ «Я», змінюються погляди на навколишній світ та суттєво розвивається мислення,

розширюється кругозір та індивідуальний досвід [4]. І. Гуткіна зазначає, що від рівня сформованості рефлексивних вмінь у студента залежить ефективність його навчання. Важливе значення вона має при самостійній навчально-дослідницькій роботі студента. Значення рефлексії при самостійній роботі полягає в тому, що вона дозволяє студенту регулювати власну активність, управляти навчальною та практичною діяльністю, аналізувати та критично оцінювати свою діяльність та визначити цілі, результати та особливості власної навчальної діяльності [3 — 5].

Л. Карлтон віддає велике значення письмовій рефлексії. Написання різного роду письмових робіт: есе, відгуків, творів дозволяє студентам розвивати критичне та рефлексивне мислення, а також допомагає їм краще переробляти отриманий досвід та результати навчальної діяльності [7].

Р. Алрубайль зазначає, що рефлексія є потужним інструментом в навчальній діяльності, адже вона дозволяє студентам виокремити такі компоненти навчання, як значущість (дозволяє студентам бачити важливість власного процесу навчання); визнання процесу (студенти можуть визначити, що вони зробили добре, чого не вдалося досягнути, що необхідно змінити); рішення/стратегії (надає студентам можливості вирішувати подальші стратегії покращення навчального процесу); мотивація (рефлексія надає студентам мотивацію навчатися та насолоджуватися процесом навчання); аналіз (найважливішою перевагою рефлексії є те, що студенти можуть дізнатися чому вони повинні вивчити поняття, теорії, поданий матеріал). Дослідник зазначає, що критичне мислення походить від рефлексування знань, того «як» і «чому» студент вчить це в даний момент [8].

Д. Ніколь і Д. Макфарлан-Дік зазначають, що головна мета рефлексії навчальної діяльності — допомогти студентам розвиватися як незалежним особистостям, які здатні контролювати та регулювати власне навчання. Студенти

повинні самі оцінювати та регулювати своє навчання. Рефлексія допомагає студентам взяти на себе відповідальність за встановлення власних навчальних цілей та оцінку прогресу у досягнення цих цілей [9, 10].

Таким чином, рефлексія в освітній діяльності — це процес засвоєння студентом навчального матеріалу шляхом його осмислення, аналізу, узагальнення, накладення на власний досвід і на вже існуючі знання за допомогою інтелектуальних здібностей, ерудиції та критичного мислення. Тобто маємо на увазі, що студент, який має вищий інтелект, який є більш ерудованим або має досвід у питанні, що вивчається, відповідно має вищу здатність до рефлексування, а значить і рівень засвоєння матеріалу буде вищий, що підвищить його професійні уміння в майбутньому.

Процес рефлексії має постійно використовуватися в навчальному процесі студентів. Саме тому вміння рефлексувати потрібно цілеспрямовано формувати. Завдання викладача — сприяти тому, щоб у студентів виникла потреба у відображенні знань, зворотному зв'язку, потреба аналізувати свою діяльність, результати власної діяльності та діяльність інших членів групи [11, 12].

Навчальний процес у закладі вищої освіти потребує рефлексії студентів, тобто пошуку, оцінки, обговорення із собою власного досвіду навчання. Засвоєння відбувається завдяки керованій рефлексії, за рахунок якої виникають різні способи розв'язування завдань. Високий рівень розвитку рефлексії дає можливість студентам усвідомити, чого вони вже навчилися; здійснити оцінку власного рівня розуміння початкового матеріалу, спланувати план подальшої реалізації цього плану в практичному житті, трудовій діяльності; провести порівняльний аналіз власного сприйняття із думками, почуттями, поглядами одногрупників, за потреби відкоригувати певні аспекти; усвідомити свої дії та спрогнозувати подальші кроки навчальної діяльності [4].

Перешкодами щодо розвитку рефлексії є: об'єктивні (брак мотивації, відсутність інтересу до себе, неадекватна самооцінка, недостатня сформованість процесів аналізування, оцінювання та ін.) та суб'єктивні (невпевненість в собі).

Р. Алрубайл виділяє чотири рівні рефлексії, опираючись на розгортання його в часовому проміжку під час навчання: студент перед початком навчання, студент під час навчання, студент після навчання, студент йде вперед:

- перший рівень — студент вже має певні попередні знання, припущення, почуття щодо досліджуваного питання. Викладач має тісно співпрацювати зі студентами, щоб зрозуміти весь комплекс почуттів студентів, адже це допоможе зрозуміти хід думки студента протягом процесу навчання. Таким чином викладач буде більш включеним в процес навчання студента, що дозволить студентам відкрито говорити/писати про свої враження, почуття, думки, ідеї;

- другий рівень — необхідно визначити найефективніші способи навчання студентів та найкращий педагогічний стиль викладача. Дієвим способом визначити очікування студентів є запитання до студентів, це дозволить викладачу зорієнтуватися і обрати ефективні методи навчання;

- третій рівень — аналіз того, чого навчилися студенти і чому це було важливо. Це допомагає студентам побачити актуальність та сенс вивченого. Якщо студенти бачать майбутні перспективи навчання, це буде відображатися на мотивації до навчання;

- четвертий рівень — синтез своїх знань і умінь студентами: вони беруть те, чого навчилися і можуть застосовувати на практиці. Тобто студенти використовують навички критичного мислення для рефлексії, оскільки вони відображають їх навчальний процес в цілому [11].

За спостереженнями Блума, навчання — це процес отримання досвіду шляхом застосування рефлексії. Рефлек-

сивний досвід — це створення власних питань до проблеми, що вивчається, активний та свідомий контроль над її розумінням. Також Блум запропонував таку класифікацію рефлексії студентів:

- запам'ятовування (рефлексивне питання: що я зробив?);

- розуміння (рефлексивне питання: що важливого з того, що я зробив? Я задовольнив свої цілі?);

- застосування (рефлексивне питання: коли я робив це раніше? Де я можу використати це знову?);

- аналіз (рефлексивне питання: я бачу які-небудь моделі або стосунки у тому, що я зробив?);

- оцінка (рефлексивне питання: наскільки добре я зробив? Що потрібно поліпшити?);

- перебудова (рефлексивне питання: що я повинен робити далі? Який мій план?) [4, 13].

Е.М. Балашов виділяє такі ознаки розвинутої рефлексивності студентів: розуміння змісту, предмету, мети навчальної діяльності, критичне мислення, прагнення до самопізнання та розуміння інших суб'єктів навчальної діяльності, самоспостереження, самоконтроль, саморегуляція, вміння робити прогноз подальших дій, ставити цілі, вміння здійснювати аналіз своєї навчальної діяльності тощо.

Рефлексія є одним із важливих компонентів сучасного навчального процесу, а також системним фактором безперервної освіти. Студенти повинні вміти орієнтуватися в потоці інформації, вміти самостійно поповнювати свої знання та виявляти творчий підхід до розв'язання навчальних завдань. Сьогодні найважливішою проблемою розвитку освіти є розробка таких інструментів, котрі виступали б як наскрізні, інтегруючі фактори структурування системи освіти в різноманітних видах професійної діяльності. На наш погляд, в педагогічній діяльності в сфері вищої освіти таким інструментом може бути рефлексія.

На думку Е.М. Балашова, розвиток процесу мислення студентів необхідно вивча-

ти з позиції їх можливостей теоретичного мислення, ключовим компонентом якого є рефлексія, що обумовлює розкриття суб'єктом основ власних дій та їх відповідності умовам завдання. Феномен рефлексії передбачає спрямування суб'єктом пізнання на самого себе, тобто суб'єкт стає для себе об'єктом пізнання [4, 13].

Провідною ідеєю освітнього процесу в вищих навчальних закладах є розвиток на базі системної організації освітньої діяльності інтелектуально розвинутої особистості, здатної до само-рефлексії. Студент бере на себе відповідальність за навчання, посідає активну позицію, а викладач займає роль експерта чи помічника. Він розуміє цілі навчання, кінцеві результати, і головним у цій діяльності стає усвідомлення та ґрунтовне, глибоке засвоєння інформації з можливістю використання її в майбутньому, а не банальне заучування матеріалу. Навчальна діяльність студентів спрямована на освоєння професійних знань та способів роботи в ході вирішення навчальних за-

вдань, що передбачає присутність такого компоненту як рефлексія.

Сьогодні найважливішою проблемою розвитку освіти є розробка таких інструментів, котрі виступали б як наскрізні, інтегруючі фактори структурування системи освіти в різноманітних видах професійної діяльності. На наш погляд, в педагогічній діяльності в сфері вищої освіти таким інструментом може бути рефлексія. Рефлексія в освітній діяльності — це процес засвоєння студентом навчального матеріалу шляхом його осмислення, аналізу, узагальнення, накладення на власний досвід і на вже існуючі знання за допомогою інтелектуальних здібностей, ерудиції та критичного мислення. Маємо на увазі, що студент, який має вищий інтелект, який є більш ерудованим або має досвід у питанні, що вивчається, відповідно має вищу здатність до рефлексування, а значить і рівень засвоєння матеріалу буде вищий, що підвищить його професійні уміння в майбутньому. Тобто рефлексія — це основа професійних умінь студентів.

Література

1. *Бугіль С.Я.* Розвиток вищої освіти України в сучасних умовах // Оновлення системи і змісту університетської освіти: нові підходи, нова якість : матеріали круглого столу за участі радників академічних груп та викладачів факультету управління фінансами та бізнесу. 24 квітня 2019 р. Львів : ФУФБ, 2019. С. 15-17.

2. *Левкіна Р.* Сучасна освіта у структурі сталого розвитку підприємств сучасного бізнесу / Р. Левкіна, А. Левкін, А. Ряснянська // Новий Колегіум. 2018. № 1. С. 45-47.

3. *Levkin, A., Levkina, R., & Rysnyanska, A.* The experience of student self-government in improving the quality of the educational process. *New Collegium*. 2020. No 3. P. 84–87. <https://doi.org/10.30837/nc.2020.3.84>

4. *Levkin D., Guliiyeva D.* Competence approach in distance form of learning: The

driving force of science and trends in its development: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference. Coventry, United Kingdom: European Scientific Platform, 2021. Vol. 2. P. 9–11.

5. *Балашов Е.М.* Психологічні особливості рефлексії в навчальній діяльності студентів // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. XIV: *Методологія і теорія психології*. Вип. 1. Київ ; Ніжин : Вид-во «ПП Лисенко М.М.», 2018. С. 26-44.

6. *Максименко С.Д.* Роль когнітивно-стильових особливостей особистості в процесі навчальної діяльності / С.Д. Максименко, І.Д. Пасічник // *Наук. записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2010. №14. С. 3–10.

7. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посібник / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко. К. : МАУП, 2000. 256 с
8. Балашов Е.М. Психологічна структура волонтерської діяльності як засобу самореалізації студентів // Наук. записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичне видання «Актуальні проблеми когнітивної психології». 2013. №24. С. 12–16.
9. Carlton L. The importance of student reflection // Academic press. 2013. Vol. 18. Pp. 25–34.
10. Alrubail R. Scaffolding Student Reflections. Edutopia Community Facilitator // Student Voice & Literacy at The Writing Project. 2016. Vol. 12. P. 34–47.
11. Nicol D., Macfarlane-Dick D. Formative assessment and selfregulated learning: a model and seven principles of good feedback practice // Studies in Higher Education. 2006. 31(2). 199–218.
12. Левкіна Р. Формування почуття соборності студентів та викладачів як запорука високої якості навчально-виховного процесу у ВНЗ / Р. Левкіна, А. Левкін, А. Ряснянська // Новий Колегіум. 2018. № 4. С. 35–38.
13. Bloom D. A Taxonomy of Reflection: Critical Thinking For Students, Teachers, and Principals // American Journal of Psychology. 2010. Vol. 93. P. 17–36.

10.08.2021

Відомості про авторів

Левкін Артур Володимирович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри кібернетики та інформаційних систем; Державний біотехнологічний університет, Харків, Україна; email: Artur.lav@btu.kharkov.ua; ORCID: 0000-0001-5021-5366; SCOPUS: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216493141>; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=256G-3oAAAAAJ>.

Левкіна Руслана Володимирівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва та біржової діяльності; Державний біотехнологічний університет, Харків, Україна; email: Levkina@3g.ua; ORCID: 0000-0002-9236-4906; SCOPUS: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210972347>; Publon: <https://publons.com/researcher/3601392/ruslana-levkina/>; Google Scholar: <https://scholar.google.com/citations?user=fsQwRSEAAAAAJ&hl=ru>.

Ряснянська Альона Миколаївна — кандидат економічних наук, старший викладач ЗВО кафедри управління земельними ресурсами та кадастру; Державний біотехнологічний університет; Харків, Україна; email: alona.ryasnyanska@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1564-6624; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=J6moqusAAAAAJ>